

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ЗА УЧАСТЮ ТРЕТІХ ОСІБ У СПРАВАХ ПРО ВИЗНАННЯ НЕОБГРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF PROPORTIONALITY IN THE CIVIL JUDICIARY OF UKRAINE WITH THE PARTICIPATION OF THIRD PARTIES IN THE CASES OF THE RECOGNITION OF ASSETS AS NON-CONSTITUTED AND THEIR COLLECTION TO THE STATE REVENUE

Боровська І.А., к.ю.н., доцент,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню принципу пропорційності, його сутності, змісту та окремих аспектів реалізації при здійсненні правосуддя у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Особлива увага приділена особливостям розгляду і вирішення відповідної категорії справ за участю третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору та залучаються у справу на сторону відповідача.

У світлі вироблення теоретичних положень щодо сутності та змісту принципу пропорційності проаналізована практика Європейського суду з прав людини, що є джерелом його формування.

У контекстуальному значенні приділена увага визначенню деяких особливостей здійснення правосуддя у справах за позовами про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, провадження у яких вирізняється від загальної процесуальної форми позовного провадження цивільного судочинства, зокрема юрисдикцією суду, до компетенції якого відноситься указана категорія справ, суб'єктивним складом учасників справи, процесуальним статусом учасника справи, звернення якого з позовною заявою є підставою для відкриття провадження у справі, предметом та підставами позову, порядком виконання рішення суду та правовими наслідками у разі задоволення позову (визнання активів необґрунтованими).

У межах відповідного дослідження автором приділена увага правовому статусу прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (прокурорів Генеральної прокуратури України) як учасника справи та у світлі аналізу положень статей 56, 290 ЦПК України, Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», з урахуванням правової невизначеності норм процесуального законодавства України, які регулюють відповідні правовідносини, а також неоднозначних підходів у доктрині цивільного процесуального права, вироблено власну позицію, що у відповідній категорії справ прокурор має статус органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (не набуває статусу позивача).

У площині дослідження суб'єктного складу учасників справи, з'ясовано форму вступу третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, що на відміну від варіативності загальних правил залучення (вступу) таких учасників справи у судовий процес, характеризується імперативною вказівкою щодо покладення на позивача обов'язку їх залучення.

У статті проаналізовано судову практику та вироблено наукові підходи щодо визначення судом ефективного способу захисту у досліджуваній категорії справ з урахуванням участі третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору.

За результатами проведених наукових пошуків вироблено висновки.

Ключові слова: принципи цивільного судочинства, необґрунтовані активи, позовне провадження, Вищий антикорупційний суд, треті особи, прокурор, прокурор Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, учасники справи.

The article is devoted to the study of the principle of proportionality, its essence, content and individual aspects of implementation in the administration of justice in cases of recognition of unfounded assets and their collection into state income. Particular attention is paid to the peculiarities of consideration and resolution of the relevant category of cases with the participation of third parties who do not make independent claims regarding the subject of the dispute and are involved in the case on the defendant's side.

In the light of the development of theoretical provisions regarding the essence and content of the principle of proportionality, the practice of the European Court of Human Rights, which is the source of its formation, is analyzed.

In a contextual sense, attention is paid to the determination of some features of the administration of justice in cases of claims for the recognition of unfounded assets and their collection into state revenue, the proceedings of which differ from the general procedural form of civil court proceedings, in particular the jurisdiction of the court to whose competence the specified category of cases belongs, the subject composition of the participants in the case, the procedural status of the participant in the case, whose filing of a claim is the basis for opening proceedings in the case, the subject and grounds of the claim, the order of execution of the court decision and the legal consequences in the event of the claim being satisfied (recognition of assets as unfounded).

Within the framework of the relevant research, the author paid attention to the legal status of the prosecutor of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office (prosecutors of the General Prosecutor's Office of Ukraine) as a participant in the case and in the light of the analysis of the provisions of Articles 56, 290 of the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine", taking into account the legal uncertainty of the normal procedural legislation of Ukraine, which regulates the relevant legal relations, as well as ambiguous approaches in the doctrine of civil procedural law, developed its own position that in the relevant category of cases the prosecutor has the status of bodies and persons who are granted the right to appeal to the court in the interests of other persons (does not acquire the status of a plaintiff).

In the plane of research of the subject composition of the participants in the case, the form of entry of third parties who do not make independent claims regarding the subject of the dispute in cases of recognition of unfounded assets and their collection into state income was clarified, which, in contrast to the variability of the general rules of involvement (entry) such parties to the case in the legal process, is characterized by an imperative instruction to impose on the plaintiff the duty to involve them.

The article analyzes judicial practice and develops scientific approaches to determine by the court an effective method of protection in the studied category of cases, taking into account the participation of third parties who do not make independent claims regarding the subject of the dispute.

Conclusions were made based on the results of scientific research.

Key words: principles of civil procedure, unsubstantiated assets, legal proceedings, High Anti-Corruption Court, third parties, prosecutor, prosecutor of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, participants of the case.

Унаслідок реформування судової системи та процесуального законодавства України, обумовленого необхідністю його універсализації і адаптації до європейських стандартів, а також побудови такої моделі вітчизняного цивільного процесу, що буде спроможна з урахуванням сучасних реалій, забезпечити ефективний судовий захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави до ЦПК України, внесені суттєві зміни і запроваджені нові інститути.

Так, на позитивному рівні систематизовано основні засади (принципи) цивільного судочинства та закріплено низку принципів у ч. 3 ст. 2 ЦПК України, які здебільшого сформовані практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та до цього часу не були відображені як галузеві принципи цивільного судочинства на законодавчому рівні [1, с. 43]. У цій площині слід звернути увагу на принцип пропорційності (п. 6 ч. 3 ст. 2 ЦПК України), який є однією з новел вітчизняного цивільного процесуального законодавства, та на особливості його реалізації під час розгляду і вирішення справ судом.

Не викликає сумніву, що закріплення на позитивному рівні відповідного принципу обумовлено, в першу чергу, диференціацією цивільного судочинства та окремих його видів шляхом розширення спрощених судових процедур, а саме – позовного провадження на загальне та спрощене позовне провадження, а також регламентацією особливостей порядку розгляду і вирішення окремих категорій справ, де указаний принцип віднаходить свою безпосередню інтеграцію. У світлі указаної проблематики значний науковий інтерес становить дослідження інституту конфіскації необґрунтованих активів та особливостей реалізації принципу пропорційності при здійсненні правосуддя у відповідній категорії справ з урахуванням специфіки правового статусу учасників справи, зокрема третіх осіб, на чий права, свободи та інтереси може вплинути рішення, ухвалене у справі.

Варто констатувати, що з огляду на положення ст. 11 ЦПК України, реалізація принципу пропорційності полягає у необхідності при визначенні судом порядку здійснення провадження у справі враховувати низку, окреслених у законодавстві критеріїв, перелік яких не є вичерпним, а саме: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціна позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін; час, необхідний для вчинення тих чи інших дій; розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями тощо.

Очевидно, що переважне значення того чи іншого критерію для вирішення указанного питання судом буде залежати від категорії справ та суб'єктного складу їх учасників, у тому числі і справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, деякі особливості розгляду і вирішення яких та реалізація принципу пропорційності при здійсненні правосуддя у таких справах є предметом дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема принципів цивільного судочинства завжди становила науковий інтерес у доктрині цивільного процесуального права, що обумовлюється їх особливим значенням як для науки, так і у площині правозастосовної та правотворчої діяльності, з метою розвитку і вдосконалення механізму судового захисту порушених, невизнаних, оспорюваних прав та інтересів.

Так, чимало монографічних та наукових праць, присвячених дослідженню принципів цивільного судочинства, їх юридичної природи та специфіки правозастосування, зокрема таких учених як: А. В. Андрушко, О. В. Гетьманцев, К. В. Гусаров, О. І. Ізарова, В. В. Комаров, В. А. Кройтор, М. П. Курило, Д. Д. Лупспеник, Ю. В. Мамницький, С. П. Погребняк, Ю. Д. Притика, А. М. Приймак,

Н. Ю. Сакара, Г. П. Тимченко, О. С. Ткачук, М. Й. Штефан, О. В. Шутенко, М. М. Ясинок та ін. Відповідні наукові доробки становлять фундамент для подальшого дослідження принципу пропорційності, а також його інтеграції у норми цивільного процесуального законодавства та реалізації при здійсненні правосуддя у окремих категоріях справ. Разом з тим наукові розвідки учених здебільшого присвячувалися дослідженню сутності та юридичної природи принципу пропорційності як сукупності вимог, сформованих практикою ЄСПЛ. Указаний принцип головним чином розглядався у доктринальному та концептуальному значенні як складова верховенства права поряд із принципами правової визначеності та законності. Наразі за наслідками реформування вітчизняного цивільного процесуального законодавства указаний принцип набув позитивного закріплення як принцип-норма у зв'язку із розширенням спрощених процедур у цивільному судочинстві шляхом запровадження спрощеного позовного провадження, при визначенні судом якого необхідно враховувати вимоги пропорційності. Зазначене актуалізується також необхідністю виявлення особливостей реалізації принципу пропорційності судом при здійсненні правосуддя у окремих категоріях справ, які є новелою для цивільного процесуального законодавства та вирізняються специфікою судового провадження, зокрема у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Постановка завдання. Наведене свідчить про необхідність наукових пошуків у цій сфері, що опосередковується метою дослідження – визначення сутності принципу пропорційності та особливостей його реалізації при здійсненні правосуддя у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави за участю третіх осіб, які мають майнові права на них.

Виклад результатів дослідження. Визначаючи сутність принципу пропорційності та особливості його реалізації при здійсненні правосуддя у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, звернемо увагу на доктринальні підходи у розумінні указанного принципу та джерело його формування. За загальною характеристикою сутність та значення принципу пропорційності головним чином зводиться до необхідності забезпечення в правовому регулюванні балансу необхідного втручання у приватні справи [2, с. 146], розумного балансу приватного і публічного інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чий права обмежуються [3, с. 197–203].

Зміст принципу пропорційності становить низка вимог, які сформовані шляхом наукових доробок та практики міжнародних судових установ, юрисдикція яких визнана Україною. Так у науковій літературі серед таких вимог виокремлено, зокрема: встановлення певних правових обмежень повинно бути легітимним й істотним, тобто державні заходи не можуть здійснюватися без відповідної мети [4, с. 68], у разі введення обмежень має забезпечуватися розумний баланс приватних і публічних інтересів, який можна вважати оптимальним лише за умови, що обмеження, яке запроваджується, не посягає на саму сутність того чи іншого права та не призводить до втрати його реального змісту [5, с. 305].

Значна увага щодо розуміння та визначення змісту принципу пропорційності приділена ЄСПЛ, що є основним джерелом його формування та втілення у національне законодавство країн континентального права, що виявляється, головним чином, у запобіганні надмірного, невинного обмеження прав і свобод людини під час здійснення правосуддя, а також наданні можливості учасникам судового процесу апелювати до цього принципу в разі порушення основних вимог принципу пропорційності [6, с. 65]. У своїх висновках ЄСПЛ виокремлює чотири групи вимог

щодо правомірності та виправданості обмежень, які застосовуються до особи (учасника справи) під час здійснення правосуддя, а саме: 1) законність обмеження. Так, зокрема у п. 169 рішення ЄСПЛ від 09 січня 2013 року у справі «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11) судом зазначається, що обмеження прав людини і втручання в її приватне життя з боку держави має відповідати принципам законності втручання, тобто будь-який захід, яким обмежується право людини, має бути таким, що має певне підґрунтя в національному законодавстві та стосується якості закону, про який йдеться, вимагаючи, щоб він був доступний для зацікавленої особи, яка, окрім того, повинна мати можливість передбачити наслідки його дії щодо себе [7]; 2) правомірність (легітимність) мети такого втручання, що виявляється в його обґрунтованості та «має бути засновано на законі і служити правомірній меті» (п. 55 рішення ЄСПЛ від 29 червня 2004 року у справі «Жовнер проти України» (заява № 56848/00) [8]; 3) необхідність обмеження, що має бути пропорційним його меті та відповідати їй. У площині дотримання цієї вимоги ЄСПЛ доходить висновку, що оцінка відповідності правомірності втручання має здійснюватися за трьома аспектами згідно зі статтею 8 Конвенції – оцінкою законності, законної мети та необхідності такого «втручання» (п. 92 рішення ЄСПЛ від 25 вересня 2018 року у справі «Денісов проти України» (заява № 76639/11) [9]. Втручання держави є порушенням ст. 8 Конвенції, якщо воно не може розглядатись як «необхідне в демократичному суспільстві» (п. 47 рішення ЄСПЛ від 18 грудня 2008 року у справі «Савіни проти України», заява № 39948/06) [10]; 4) існування законодавчо визначених чинників захисту від неправомірності такого обмеження, що полягає у сформованих до законодавства стандартів, відповідно до яких «повинен забезпечуватись певний рівень юридичного захисту проти свавільного втручання з боку державних органів». Існування конкретних процесуальних гарантій є в цьому контексті необхідним (п. 179 рішення ЄСПЛ від 09 січня 2013 року у справі «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11) [7].

У межах відповідного дослідження звернемо увагу на реалізацію принципу пропорційності під час здійснення правосуддя у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, а також окремі аспекти забезпечення судом балансу між публічними та приватними інтересами у даній категорії справ за участі третіх осіб, які мають майнові права на відповідні активи.

З аналізу положень глави 12 розділу III ЦПК України можна виокремити особливості провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, що вирізняються від процесуальної форми здійснення правосуддя у інших категоріях справ, які розглядаються в порядку позовного провадження, і характеризуються специфікою: 1) визначення юрисдикції суду, до компетенції якого належить розгляд указаної категорії справ; 2) суб'єктного складу учасників справи та процесуального статусу учасника справи, звернення якого з позовною заявою є підставою для відкриття провадження; 3) предмету та підстав позову; 4) порядку виконання рішення суду та правовими наслідками у разі задоволення позову (визнання активів необґрунтованими).

Так, судом, до компетенції якого належить розгляд справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є Вищий антикорупційний суд (ч. 4 ст. 28 ЦПК України). Як вже зазначалося вище, указана категорія справ характеризується специфікою складу учасників справи та їх процесуальним статусом. Безпосередньо, правом на пред'явлення позову про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави в залежності від відповідача у справі наділені: 1) прокурор Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; 2) прокурор Генеральної прокуратури України за дорученням Генерального прокурора – якщо відповідачем у справі

є працівник Національного антикорупційного бюро України, прокурор Спеціалізованої антикорупційної прокуратури чи активів, набутих іншими особами в передбачених ст. 290 ЦПК України випадках, звернення до суду та представництво держави в суді здійснюються прокурорами Генеральної прокуратури України за дорученням Генерального прокурора) (ч. 1 ст. 290 ЦПК України).

При цьому, особливої уваги заслуговує з'ясування правового статусу прокурора у відповідній категорії справ. З аналізу змісту приписів ст. 56 ЦПК України випливає, що прокурор як учасник справи належить до складу органів та осіб, яким законом надано право звертатися в інтересах інших осіб, та може набути правового статусу позивача лише у випадку передбаченому частиною 5 цієї статті. Водночас, спеціальними нормами ЦПК України (ч. 1 ст. 290) не конкретизовано правовий статус прокурора на відміну від загального порядку, передбаченого ст. 56, 57 ЦПК України щодо форм вступу та участі прокурора у цивільному судочинстві. Законодавець у даному випадку оминає регламентацію відповідної процедури, з урахуванням специфіки досліджуваної категорії справ, та не конкретизує правовий статус прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (прокурорів Генеральної прокуратури України), вказуючи при цьому, що відповідні особи здійснюють подання позову про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави та представництво держави в суді. Тому залишається невизначеним питання: який правовий статус у відповідній категорії справ має прокурор Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (прокурори Генеральної прокуратури України) – позивача, органу та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, представника держави у суді?

З цього приводу у науковій літературі існує думка, що у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави матеріальним позивачем є держава. Законодавчий орган наділено правом делегувати процесуальне представництво його інтересів іншим органам державної влади, а процесуальним позивачем – уповноважений прокурор, який діючи в інтересах держави і суспільства, реалізуючи право матеріальної вимоги держави на підставі доказів щодо необґрунтованості активів та маючи рівні права з іншою стороною, звертається (зобов'язаний) з позовом до суду на захист інтересів зазначених суб'єктів, у тому числі з метою забезпечення економічної безпеки держави [11, с. 141].

Варто зазначити, що указана позиція є дискусійною, оскільки позивач як учасник справи у судовому процесі має завжди матеріально-правовий, а не процесуальний інтерес у вирішенні справи. Тим більше, якщо стверджувати, що статус позивача має як держава (в особі органу, який уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах) так і прокурор, який звертається в інтересах держави, то із наведеного слідує наявність у такому випадку суб'єктної множинності на стороні позивача, що не співвідноситься із регламентацією правового статусу указаних учасників справи із наступних міркувань.

Відповідно до ч. 5 ст. 56 ЦПК України у разі відкриття провадження за позовною заявою, поданою прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві і в такому разі прокурор набуває статусу позивача. Водночас із змісту приписів ч. 1 ст. 290 ЦПК України, можна дійти висновку, що прокурор Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (прокурор Генеральної прокуратури України) пред'являє позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави з метою

представництва держави в суді (в інтересах держави) як орган та особа, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб в особі органу – Національного антикорупційного бюро України, який відповідно до законодавчо визначеного спеціального статусу у разі відкриття провадження у справі про визнання необґрунтованих активів і їх стягнення у дохід держави набуває правового статусу позивача у цивільному процесі. Указане впливає із положень ч. 1 ст. 1 Закону України від 14 жовтня 2014 року «Про Національне антикорупційне бюро України», відповідно до якої Національне антикорупційне бюро України є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [12].

Особливістю суб'єктного складу відповідної категорії справ є те, що відповідачем у справі може бути: 1) особа, яка є уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та набула у власність необґрунтовані активи; 2) фізична чи юридичної особи, яка набула у власність необґрунтовані активи за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 3) особа, яка уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тождіжні за змістом здійсненню права розпорядження ними (ч. 4 ст. 290 ЦПК України). Водночас відповідна категорія справ характеризується можливою участю третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору на стороні відповідача у разі, якщо ухвалення судового рішення щодо визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави може вплинути на їх права та обов'язки щодо таких активів, та специфікою їх залучення. Так, з аналізу ч. 7 ст. 290 ЦПК України випливає, що на позивача покладено обов'язок одночасно з пред'явленням позову повідомити про це таких третіх осіб і подати до суду заяву про залучення їх до участі у справі як третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору. На відміну від загальних правил визначення форми вступу третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору, що характеризується диспозитивними приписами, відповідно до яких: 1) такий учасник справи може вступити у справу самостійно до закінчення підготовчого провадження у справі, або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження; 2) його може бути залучено до участі у справі за заявою учасника справи; 3) суд залучає таких осіб до участі у справі, якщо при вирішенні питання про відкриття провадження у справі або при підготовці справи до розгляду буде встановлено, що рішення суду може вплинути на їх права та обов'язки (ч. 1, 3 ст. 53 ЦПК України).

Що стосується реалізації принципу пропорційності у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави за участю третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору, варто звернути увагу, що рішення суду, ухвалені за наслідками їх розгляду і вирішення може стосуватися не тільки майнових прав – припинення права власності на такі активи відповідача (власника необґрунтованих активів), а також майнових прав і інтересів інших осіб, зокрема тих, які мають право користування чи розпорядження активами. Такі особи можуть залучатися співвідповідачем чи третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмету спору, на боці відповідача. Крім того, виникає питання щодо необхідності захисту прав добросовісних набувачів активів, якими розпорядився відповідач, що законодавчо не врегульовано у ст. 290–292 ЦПК України.

З урахуванням досліджуваних вище висновків ЄСПЛ щодо вимог пропорційності, втручання у права як влас-

ника активів – відповідача, так і осіб, на права та обов'язки яких може вплинути ухвалені рішення у відповідній категорії справ, має бути пропорційним до порушеного інтересу держави, справедливо його відновлювати, а спосіб захисту має бути співрозмірним, тобто відповідати легітимній меті його застосування, не виходити за межі розумної необхідності її досягнення та не накладати надмірний тягар на таких осіб.

Відтак, суд при розгляді і вирішенні даної категорії справ має враховувати принцип пропорційності, який є одним із основних засад цивільного судочинства (п. 6 ч. 3 ст. 2 ЦПК України) з метою дотримання балансу між приватними і публічними інтересами, а також недопущення безпідставного припинення права власності, як абсолютного права, та інших майнових прав (права користування).

У світлі зазначеного вище, варто звернути увагу на висновки, що містяться у судовій практиці за позовами про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави щодо визначення судом в межах, встановлених ЦПК, порядку здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності. При вирішенні відповідного питання суду необхідно враховувати, серед іншого, завдання цивільного судочинства, забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами, особливості предмета спору (ст. 11 ЦПК України). Пропорційність конкретного способу захисту легітимній меті його використання має визначатися з урахуванням встановлених у справі фактичних обставин. При цьому, не слід виходити з буквального тлумачення норми статті 290 ЦПК про те, що в разі визнання необґрунтованим активу саме він (а не його вартість) має бути стягнута в дохід держави [13].

Варто погодитися з указаною позицією також у площині визначення судом ефективного способу захисту при вирішенні відповідної категорії справ, що співвідноситься з його дискреційними повноваженнями, передбаченими ч. 2 ст. 5 ЦПК України. При вирішенні відповідного питання урахуванню підлягає та обставина, що після необґрунтованого набуття активи можуть збільшитися у вартості, наприклад при їх істотному поліпшенні (збільшенні) за рахунок обґрунтованих (законних) активів, у тому числі отриманих шляхом доходів третіх осіб. У такому разі стягнення активу призведе до непропорційного втручання у майнові права як відповідача так і третіх осіб (прав і обов'язків яких стояться такі активи), адже стягненнями виявляться і обґрунтовані (законні) активи.

Відтак з врахуванням вимоги співрозмірності як складової принципу пропорційності, слухним буде обрання такого способу захисту як стягнення вартості активу на момент його набуття, оскільки у протилежному випадку – стягнення самого активу (наприклад, нерухомого майна, яке було поліпшене, у тому числі з використанням грошових коштів інших осіб) може призвести до порушення майнових прав як відповідача так і третіх осіб, які є добросовісними набувачами. Таким чином, з огляду на положення ч. 2 ст. 5 ЦПК України, у разі істотного поліпшення необґрунтованих активів ефективним способом захисту є стягнення його вартості на момент набуття в еквівалентному значенні.

Наведений вище підхід, щодо необхідності урахування обставин справи, зокрема складу учасників справи, значення результату її розгляду для сторін, забезпечення розумного балансу між публічними і приватними інтересами при визначенні ефективного способу захисту узгоджуються з висновками Великої Палати Верховного Суду, який вказує, що «задовольняючи ту чи іншу позовну вимогу, ефективність обраного позивачем способу захисту у конкретній ситуації має визначити суд» (п. 99 постанови Великої Палати Верховного Суду від 11 вересня 2019 року у справі № 487/10132/14-ц) [14].

Висновки. У підсумку варто зазначити, що реалізація принципу пропорційності у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави полягає у необхідності урахування судом при здійсненні правосуддя у досліджуваній категорії справ наступні критерії: специфіку суб'єктного складу учасників справи, вимоги співрозмірності, зокрема при визначенні ефективного способу захисту, з урахуванням положень ч. 2 ст. 5 ЦПК України, забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами, особливості

предмета спору у відповідній категорії справ (визнання активів необґрунтованими), пропорційності конкретного способу захисту його легітимній меті, що має визначатися з урахуванням встановлених у справі фактичних обставин, у тому числі, що ухвалене рішення може вплинути на майнові права інших осіб – третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору, на стороні відповідача, а отже ухвалене рішення не може виходити за межі розумної необхідності досягнення такої мети та не накладати надмірний тягар на указаних осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровська І.А., Петровський А.В. Сутність та окремі аспекти правової реалізації принципу пропорційності в позовному провадженні цивільного судочинства. *Правова позиція*. 2021. № 2(31). С. 44–49.
2. Курс цивільного процесу : підручник / В.В. Комаров та ін. ; за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
3. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
4. Альбрехт П.А. Забута свобода: Принципи кримінального права в європейській дискусії про безпеку. Одеса : Астропринт, 2006. 160 с.
5. Погребняк С.П. Принцип пропорційності в Українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини* : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.). Одеса : Фенікс, 2012. С. 294–310.
6. Боровська І.А. Принцип пропорційності у цивільному судочинстві. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав* : матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті проф. Ч.Н. Азімова (Харків, 16 груд. 2020 р.). Харків, 2020. С. 64–67.
7. Рішення Європейського суду з прав людини від 09 січня 2013 року у справі «Олександр Волков проти України», заява № 21722/11. *Офіційний вісник України*. 2013. № 89. С. 397. Ст. 3307. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text (дата звернення: 29.11.2023).
8. Рішення Європейського суду з прав людини від 29 червня 2004 року у справі «Жовнер проти України», заява № 56848/00. *Офіційний вісник України*. 2004. № 42. С. 355. Ст. 2820. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_221#Text (дата звернення: 29.11.2023).
9. Рішення Європейського суду з прав людини від 25 вересня 2018 року у справі «Денісов проти України», заява 76639/11. *Офіційний вісник України*. 2019. № 5. С. 106. Ст. 188. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c96?find=1&text=пропорційн+легітимн+обмеження#w1_1 (дата звернення: 29.11.2023).
10. Рішення Європейського суду з прав людини від 18 грудня 2008 року у справі «Савіні проти України», заява № 39948/06. *Офіційний вісник України*. 2009. № 84. С. 45. Ст. 2852. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_454#Text (дата звернення: 29.11.2023).
11. Вороніжський Я. В., Петровський А.В. Сторони процесуальних відносин щодо визнання необґрунтованими активів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 136–143.
12. Про Національне антикорупційне бюро України Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 29.11.2023).
13. Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду : Постанова від 14.12.2022 у справі № 991/366/22 про визнання необґрунтованими активів та стягнення в дохід держави грошових коштів). URL: <http://plex.com.ua/doc.php?regnum=107897975&red=100003934b9863bf03994d91ba75113fc107ba&d=5> (дата звернення: 29.11.2023).
14. Велика Палата Верховного Суду : Постанова від 11 вересня 2019 у справі № 487/10132/14-ц про визнання незаконним і скасування рішення органу місцевого самоврядування, визнання недійсним державного акта на право власності на земельну ділянку та витребування земельної ділянки. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86243059> (дата звернення: 29.11.2023).